

Kroppens tid – om samspelet mellem kropp, identitet og samhælle

ANMELDELSE

Susanne Lundin og Lynn Åkesson (red),

**Kroppens tid – om samspelet mellem
kropp, identitet og samhælle**

Natur og Kultur, 1996,
252 sider

ANMELDT AF

ANETTE DINA SØRENSEN

“*V* i lever i kroppens tid.

Vores verden er besat af at udforske og overskride kroppen.(...) Overalt synes at svæve en drøm om at udvide biologisk bestemte og kulturelt definerede grænser og fra kroppens dyb at fremløfte og synliggøre et “egte” jeg”. (oversættelse fra svensk, red.)

Med denne samtidsdiagnosticering indleder redaktørene Lundin og Åkesson deres svenske antologi, hvori ikke bare kroppens tid men også tidens krop er sat på den kulturanalytiske dagsorden. Med citatet peges på én af de antagelser, som er gennemgående for hele bogen, nemlig den, at et karakteristikon for den senmoderne verden er, at kroppen i stigende grad betragtes som locus for det enkelte menneskes identitet og personlighed. Redaktørenes sigte med bogen er dog ikke at belyse, *hvorfor* det forholder sig sådan, men snarere *hvor* og *hvordan* fænomenet kommer til udtryk.

At bogen favner bredt fremgår allerede af titlens flertydighed. Den refererer ikke bare til kroppens biologiske tid men også til den kulturelle tid og de livsmønstre, som omgiver os på kanten til det 21. århundrede. Flertydigheden afspejler sig endvidere i antologiens opbygning, hvor artiklernes

indbyrdes placering kronologisk følger et livsforløbs biologiske faser. Antologien indledes således med en artikel om IVF-befrugtning og afsluttes med en analyse af den døde krops budskaber. Analysernes empiriske grundlag antager vidt forskellige former, hvilket betyder at deltagerobservationer, interviews og forhørsprotokoller blander sig med hospitalsjournaler, film, avisartikler og madvaredeklarationer. På baggrund af dette farverige sammensurium af kildemateriale, forsøger forfatterne ud fra en primært etnologisk fagposition at udrede, hvordan samfundsmæssige strukturer griber ind i menneskers liv, eller mere konkret, hvordan tidens kropsrelaterede diskurser leves af mænd og kvinder, reproduceres og ikke mindst transformeres.

Michel Foucaults idé om "biopower" har været en mere eller mindre explicit inspirationskilde for de fleste af forfatterne. "Biopower" forstået som den proces, hvor kroppen først underlægges/indkodes magtens forskellige disciplineringsformer for herefter at blive centrum for magten. Dette har været tilfældet i *Finnur Magnussons* artikel "En otidsenlig krop", hvor den svenske ældreforsorgs plejeplanlægning kommer under dissektionskniven. Magnusson tegner et smertefuldt billede af de ældre hvis sidste tid på plejehjemmet domineres af aktiverings- og genoptræningsprogrammer, fordi idealet for en værdig alderdom er en aktiv alderdom. Han beskriver, hvorledes programmerne fungerer som sorterings- og disciplineringsmekanismer, idet samarbejde og velvilje fra de ældres side er en forudsætning for, at de betragtes som fuldgyldige, voksne samfundsmedborgere af plejehjemmets personale. I de tilfælde, hvor de ældre afviser at indgå i programmerne – simpelthen fordi det nogen gange er en gåde for dem, hvorfor de skal genoptrænes – er konsekvensen, at de infantiliseres. I artikel "Makten över kroppen" beskriver *Susanne Lundin*, hvordan IVF-befrugtningens handlingsprogrammer kræver en total samordning af det biologiske og det sociale ur.

I denne proces bliver kvindens krop genstand for en omfattende overvågning, der indbefatter, at hver tilstand og forandring dokumenteres i hospitalsjournaler og lægerapporter. Selvovervågningen og selvrapporteringen følger som et nødvendigt/uundgåeligt led i processen, og for nogle af Lundins kvindelige informanter manifesterede denne selvovervågning sig i en minutios dagbogsregistrering af alle kroppens signaler. De blev vævet ind i en pubbe af ritualiserede handlinger, siger Lundin. Gevinsten, ved at "offentliggøre" sin krop og stå den massive overvågning og handlingsregulering igennem, er måske det barn, som de så brændende ønsker sig. Og med barnet kommer der orden på de identitetsproblemer mange ufrivillig barnløse par befinder sig i, når de opdager, at de ikke ligesom alle andre kan stifte den biologiske kernefamilie, som trods tidens høje skilsmissetal samt frivillig- og ufrivillig barnløshed stadig er en dominerende norm i vores kultur.

Det ligger i Foucaults "biopower"-begreb, at magtens installering i kroppen samtidig aftvinger individet indsigt i og bekendelser om sit sande "jag", med dette er vi fremme ved et andet af antologiens centrale aspekter, nemlig sammenhængen mellem identitet og krop, forestillingen om, at kroppen spejler jeg'et. (jvf. citatet i indledningen af anmeldelsen). *Beatriz Lindqvist* viser i sin artikel "Kvinnligt åldrande, skönhet og könsidentitet", hvordan kroppen er i centrum for ældre kvinders syn på sig selv og den livshistorie, de fortæller Lindqvist gennem en række interviews. Minderne hænges ofte op på biologiske hændelser og fysiologiske forandringer, børnefødsler og klimakteriet er således centrale knager for livshistoriefortællingens opbygning. Men det helt afgørende i disse livshistorieinterviews, er kvindernes sammenstilling af "kvindelighed, ungdom og lykke" og følgelig følelsen af, at deres egen kvindelighed svinder proportionalt med alderens fremadskriden. Kroppens aldring bevirker for dem,

at kønsidentiteten svækkes – en ældre kvinde er i følge informanterne ikke en rigtig kvinde. Det er med andre ord vanskeligt at være gammel på en kvindelig måde, og derfor fører de en indædt kamp med tiden om at holde forfaldet og kønsidentitetskrisen stangen. Lynn Åkessons artikel “Döde kroppars budskap” gør det klart, at den kulturelt konstruerede sammenkædning af krop og identitet end ikke vristes løs efter døden. Hun beskriver, hvordan hun i overværelsen af en retmedicinsk obduktion dels følte sin tilstædeværelse, som tilskuer, krænkende for det totalt blottede, døde menneske, og dels følte et påtrængende behov for at kende den dodes historie. Da ligets ansigt var tildækket, kiggede hun på hænderne, for at finde tegn, der kunne tilfredsstille dette behov. Det forhold at ansigtet tildækkes (hvilket det er i Skandinavien, men ikke i USA), ser Åkesson, som et kulturspecifikt tegn på, at det afsjælede legeme stadig opfattes som en person, der bør udvises respekt for.

Hvis man overhovedet kan tillade sig at trække en enkelt artikel frem som særlig interessant, må det være Karin Salomonssons artikel “Sexualflickan och särartens pris”. Her analyserer hun kroppens centralitet og teatralisering i de politiforhørsprotokoller, som indgik i en børneværnsrapport fra 1950'ernes Sverige. Sagen drejede sig om en gruppe arbejderklassepiger i alderen 12 til 16 år, som mod forskellige former for betaling, havde haft seksuel omgang med en række af kvarterets mænd og drenge. Det fremgår af protokollerne, at betalingsforholdet må have betydet, at pigerne delvis har gjort det af egen fri vilje, men det fremgår også, at der til tider har været tale om noget, som man idag ville sammenligne med gruppevoldtægt. Salomonsson har undret sig over forhørsprotokollernes rigt detaljerede dokumentation af ting som: den seksuelle kontakts former (var det samleje eller blot berøring af kønsdele), åstedet og dets scenografi samt pigernes attitude i og omkring gerningstidspunktet. Hvorfor disse detaljer frem for andre, spørger hun. Hun hæfter

sig specielt ved, at der gang på gang refereres til, at én af pigerne tyggede tyggegummi midt i den seksuelle akt. Tyggegummi-tyggen associerer bestemte kropslige udtryksmåder og tolkes som bestemte repræsentationer af sindsstemninger og livsholdninger, f.eks. udvidet nydelse, frihed men også dårligt rygte og urenhed, mener Salomonsson. I forhørsituationerne og i forhørsprotokollerne bliver tyggegummi med andre ord en vigtig del af kroppens fortælling, og af de indblandes tegntyding. I forsøget på at finde forklaringer på, hvorfor 12 årige piger kunne finde på seksuelt at servicere ældre mænd og til tider 4-5 drenge på én gang, bliver tyggegummi altså vigtigt for forhørslederne, fordi det menes at sige noget generelt om pigernes karakter. Det legitimerer endvidere i en vis grad det skete, fordi “man ikke tygger tyggegummi i de situationer” og fordi “pæne piger ikke tygger tyggegummi på den måde”. På baggrund af dette og forhørsprotokollernes øvrige teatralisering af kroppen og afdækning af åstedets scenografi (“spidse pige knæ på køkkenbordet”, “sparsomt loftslys” osv.), står det klart, at man ikke har kunnet tolke seksualpigerne – som Salomonsson kalder dem – som “pæne piger”, dvs. “rigtige piger”, men hvad var pigerne så? Hun mener konkluderende, at den uro og usikkerhed, som sagen vakte, netop havde at gøre med, at de kulturelt konstruerede kategorier “pige”, “dreng”, “mand” og “kvinde” ikke slog til i afdækningen af sagen og pigernes motivbaggrund. Pigerne faldt simpelthen udenfor.

Udover de her refererede artikler, byder “Kroppens tid” helt evidenter på en analyse af spiseforstyrrelser. Som artiklens forfatter selv siger, ville det i dag være vanskeligt at forestille sig en bog om kroppen uden en artikel om spiseforstyrrelser. Hun betragter spiseforstyrrelser som en måde kulturelt at håndtere en verden, der uafsluttelig er under forandring. En anskuelse, der har referencer ind i en modernitetsteoretisk forståelse af den moderne verden som kaotisk og derfor

nødvendig at kontrollere og bringe orden på. En helt anden artikel belyser den marginalisering af "kroppens tavse viden", der bliver konsekvensen af industrivirksoheders nye krav om arbejdskraftens flexibilitet frem for specialisering. Endelig er der en artikel om de individuelle og samfundsmæssige måder, hvorpå mænd bliver fædre, selv påtager sig faderskabet og bliver anerkendt som fædre af samfundet.

Redaktørene understreger indledningsvis, at det er de empiriske hverdagsanalyser, som bærer antologien. Derfor introduceres læserne til enkelte af de teoretiske tankefigurer, som dels er Foucaultinspirerede og som dels må opfattes som bærende generelt for artiklerne. At de teoretiske refleksioner herefter ligger sparsomt spredt i de enkelte artikler, er helt i sin orden, idet det altid er spændende, når teoretiske antagelser omsættes til vellykkede, overbevisende empiriske analyser, der samtidig formår at pege på nye aspekter ved vores kulturelle virkelighed.

Kønsaspektet er, som det må fremgå, langt fra udfoldet i alle artikler, men det er omvendt heller ikke noget redaktørene indledningsvis giver løfte om vil være tilfældet. Det kunne dog have været spændende, hvis eksempelvis Christer Eldh havde elaboreret

mere på sin idé om, at de mandlige industriarbejdere trues på deres kønsidentitet, når den intuitive, kropslige viden, som de har oparbejdet gennem 25 år ved den samme maskine, marginaliseres som følge af rotering til en anden maskinel funktion. Som det fremstår nu, er det blot en uunderbygget, lidt for generel, stedmoderlig behandling af en kønsidentitetsproblematik, der angiveligt er central for de implicerede industriarbejdere, men desværre stadig er temmelig uudforsket.

Som helhed giver "Kroppens tid" ikke bare et inspirerende indblik i mangfoldigheden af empiriske felter for analyser af kroppen, den giver også indtryk af, hvor central en indgang til vores samtids kulturelle univers, kroppen er. Og eftersom antologien må opfattes som produktet af en udpræget kropsfascination, bliver den på tautologisk vis symptom i sin egen kulturelle samtidsdiagnose. Herefter er der kun at sige, at det er et ualmindeligt kraftfuldt og helstøbt arbejde, Lundin og Åkesson her har præsteret.

*Anette Dina Sørensen
Cand.mag., stipendiat
Roskilde Universitetscenter*

Forplantningens “frigjøring”

ANMELDELSE

Brita Gulli

**Forplantningens “frigjøring”.
Etik og politiske dilemmaer ved
prøverørsbefruktning.**

Det alternative bibliotek.
Universitetsforlaget Oslo, 1995.
144 sider

ANMELDT AF
LENE KOCH

Siden de nye forplantningsteknologiers fremkomst har en del kvindeforskere beskæftiget sig med, om disse teknikker er frigørende eller fremmedgørende. Især kredsen omkring tidskriftet *Reproductive and Genetic Engineering*, der udkom på Pergamons forlag fra 1988-1993, publicerede en række radikal-feministiske analyser, der fokuserede på teknologiernes negative implikationer for kvinder. Forskere som Maria Mies, Gena Corea, Renate Klein og Janice Raymond argumenterede mod teknikkerne på grund af teknikernes tilbøjelighed til at opsplitte den helhed kvindekroppen og den “naturlige” forplantningsproces udgør, og fordi teknikkerne potentielt fjerner kontrollen over forplantningsprocessen fra kvinderne selv. Denne retning indgik fra slutningen af 1980erne i en stadig løbende polemik med kvindeforskere, der repræsenterede en mere liberal og individualistisk orienteret retning. Denne retning hævdede, at de nye teknikker nok rummede risici for kvinders kropslige integritet, og for at forplantningen i stigende grad ville blive et ekspertstyret anliggende, men at de under den rette styring ville kunne øge kvinders reproduktive frihed. Centralt placeret i polemikken er de

kvinder som begge orienteringer hævder at tale for, nemlig de barnløse, der i strid med de teknologikritiske kvindeforskeres anbefalinger strømmede til fertilitetsklinikkerne fra det øjeblik muligheden for barnløshedsbehandling blev kendt – først for at tilbyde sig som forsøgspersoner til videnskabelige forsøg med den nye IVF teknologi, senere som patienter til de nyoprettede behandlingstilbud ved offentlige og private klinikker. De barnløse kvinder optrådte endelig i stigende grad som mere eller mindre organiseret pressionsgruppe for en stadig udvidelse af adgangen til flere og flere af de nye teknikker, nedfrysning, ægdonation mv. I Norden er denne debat blevet formidlet af både jurister, læger og historikere fx Lis Frost, Anne Hellum, Hanne Sundby og Birgit Petersson, men der er aldrig gennemført en samlet kritisk analyse af argumentationen for og imod udvikling og anvendelse af disse forplantningsteknologier i Norden.

Siden midten af 1980'erne er teknologierne i vidt omfang blevet etablerede tilbud i sundhedsvæsenet, og debatten om dem har fået en mere etisk og juridisk karakter. Den analyse af teknikkerne, som de ovenfor anførte kritikere har udviklet, har imidlertid ikke haft nogen større indflydelse på den aktuelle regulering af teknikkerne. Kritikerens indvendinger er blevet væltet omkuld af et kolossalt pres fra den stærke alliance af barnløse, fertilitetslæger og medicinalindustri. Idag giver offentlige klinikker i de nordiske lande adgang til fertilitetsbehandling på stadigt bredere indikationer og i stadig nye og forbløffende kombinationer med avanceret genetisk teknologi som f.eks. mikroinsemination (ICSI) og præimplantationsdiagnostik af det befrugtede æg. I en forstand er kritikernes værste anelser blevet bekræftet, flere og flere graviditeter er, med Gullis udtryk, blevet "industrialiserede" og gennemføres med teknisk assistance. Men samtidig er succesraterne forbedret væsentligt – på Danmarks offentlige klinikker sendes f.eks. hver tredje kvinde hjem med et

barn efter de tre forsøg med IVF som amterne betaler – og intet tyder på, at kvinderne vender fertilitetsklinikkerne ryggen. Tværtimod. Det er en overordentlig lukrativ forretning at drive en privat fertilitetsklinik.

På baggrund af den dramatiske udvikling, der er foregået siden 1980'ernes midte, måtte en bog som Gullis, der har til hensigt at give en fremstilling af nogle af de kritiske indvendinger, der i tidens løb er fremkommet mod den nye forplantningsteknologiske ekspansion og således fungere som et korrektiv til den fremherskende positive holdning, være kærkommen. Og bogen får da også kritisk og med sans for relevante problemstillinger diskuteret en række af de væsentligste etiske og politiske spørgsmål reagensglasmetoden rejser: Er det en ret at få barn, adskiller retten til abort sig fra retten til barn, er barnløshed en sygdom, hvem er mor ved en surrogatmorkontrakt mv? Herudover gives et historisk rids af teknologiens udvikling, kortfattede oplysninger om retstilstanden i Norge og endelig en oversigt over de enkelte teknikkers "state of the art".

Bogen fremtræder som en blanding af en debatbog og en mere videnskabelig analyse. Forfatterens kritiske position begrundes med henvisning til den rationalisering og industrialisering af hele forplantningsprocessen, som den nye teknologi har medført. Gulli opstiller kyndigt sin analyse af denne udvikling, der falder i seks delprocesser: teknificering, eksternalisering, fragmentering, kommercialisering, statsliggørelse/retliggørelse og privatisering. Med denne inddeling klargør Gulli hvorledes især kvindens forhold til reproduktionsprocessen er blevet ændret i en efter hendes mening fremmedgjort retning. Analysen er overbevisende på det begrebsmæssige niveau, men her som i bogen i øvrigt forbigås det vigtige spørgsmål om, hvorvidt de barnløse kvinder foretrækker denne fremmedgørelse fremfor ikke at få børn, og Gulli placerer sig således i forlængelse af

den radikal-feministiske kritikertradition, der indledningsvis blev omtalt.

Gulli overvejer om vi i det hele taget bør udvikle teknologi, der tingsligger menneskelige relationer. Da stort set al moderne teknologi repræsenterer en fremmedgørelse af menneskelige relationer, kan netop spørgsmålet om udvikling af forplantningsteknologi næppe besvares alene ud fra en teknologikritisk analyse. Gulli inddrager da også en række juridiske og etiske overvejelser, der i disse år debatteres heftigt i den ganske verden og anfører f.eks., at naturretten kan fungere som et værn mod eksempelvis fragmenteringen af moderskabet. Ligeledes peger Gulli på noget meget væsentligt, når hun understreger, at det ikke er fælles samfundsmæssigt satte værdier, der styrer udviklingen. Den eneste norm samfundet har kunnet anvise som styrende for teknologiens udvikling og anvendelse er procedureregler som kravet om det informerede samtykke, og dermed er muligheden for at sætte grænser for den medico-tekniske ekspansion faldet til jorden.

Gulli anfører også frygten for at udviklingen skal medføre andre negative fænomener, heriblandt reduceret valgfrihed og racehygiejne. Men disse bekymringer står helt uklare og ubegrundede, og i det hele taget bærer Gullis meget teoretisk prægede fremstilling af disse væsentlige problemer præg af at være sært løsrevet fra den faktiske etisk-politiske debat.

Den liberale rettighedstænkningens argument for kunstig befrugtning ud fra princippet om, at der eksisterer en ret til barn eller en ret til behandling for barnløshed, har haft stærkt gennemslag i de senere år. Argumentet er nærliggende, især fordi kvindebevægelsen har benyttet dette argument som begrundelse for at indføre fri abort. Og hvis der ikke kan argumenteres for en ret til barn, er abortargumentet dermed undermineret? Og hvis vi har ret til barn, har vi så også ret til at indgå ruge-morkontrakter? (I parentes bemærket skæmmes Gullis diskussion af dette vigtige

spørgsmål af, at hun det ene øjeblik taler om ret til barn og det andet om ret til behandling, og ikke klart redegør for de forskelle der er mellem disse rettigheder). Gulli søger at løse problemet ved at tale om to typer af rettigheder, positive og negative. De negative rettigheder er frihedsrettigheder, dvs. en frihed fra ydre forbud fra eksempelvis staten. Til denne type henregner Gulli abort, fordi kriminalisering af abortbehandlingen er en statslig krænkelse af individets frihed. Retten til kunstig befrugtning regner hun derimod til de positive rettigheder, dvs. de, der kræver en offentlig ydelse for at kunne opfyldes. Men således som Gulli opstiller denne distinktion forekommer problemet mig ikke at være løst. Fri abort som offentlig sundhedsydelse må også regnes blandt de positive ydelsesrettigheder. Og ret til eksempelvis selvfinansieret kunstig befrugtning på en privatklinik kan tilsvarende opfattes som en negativ frihedsret, en ret som staten ikke bør belægge med forbud. Dette synspunkt forfægtes af f.eks. den engelske filosof John Harris, der ud fra et radikalt liberalt og individualistisk standpunkt kræver fuld frihed til at benytte alle de nye teknikker, og finder, at der er tale om diskrimination og krænkelse af basale rettigheder, når der lovgives imod f.eks. lesbiske og ældre kvinders adgang til IVF. De kritiske synspunkter er således langt mere omfattende end Gulli lader ane.

Hermed er vi tilbage ved den feministiske kvindeforskers pinefulde dilemma. Den feministisk begrundede kritik af den ny forplantningsteknologi mødes ikke med velvilje fra det store flertal af kvinder. De støtter formentlig i langt højere grad John Harris ultraliberale kritik, der tager udgangspunkt i nogle hårdtslående sociale realiteter, nemlig at kvinders liv og arbejde er således organiseret, at det ikke længere føles trygt at overlade forplantningen til naturens tilfældigheder. Flere og flere kvinder ønsker at benytte sig af teknikkerne, når den ønskede graviditet ikke indfinder sig på et passende tidspunkt, og utålmodigheden og angsten

for at det ikke lykkes er voksende. Sålænge kvindeforskningen ikke tager udgangspunkt i denne realitet og i de fundamentale følelsesmæssige kræfter, der knytter sig til ønsket om moderskab, vil en kritik som Gullis ikke vinde genklang, al sin kloge indsigt til trods. Forplantningsteknologien er et teknisk fix, men kritikken af den fjerner ikke ønsket om at få barn som psykologisk realitet og ophæver ikke de samfundsskabte

vanskeligheder kvinder oplever med at få børn. Disse aspekter af problemet må indtages før kritikken kan få gennemslagskraft.

*Lene Koch, ph.d.
Afd. for Social Medicin
Panuminstituttet
Københavns Universitet*

Kvindeoffentlighed i Europa – en feministisk nødvendighed

ANMELDELSE

Elisabeth Møller Jensen, Henriette Rald
og Anne-Marie Eriksen (red):

**Kvindeoffentlighed i Europa
– en feministisk nødvendighed**

Kvinfo, 1996
96 s., 25 kr.

**ANMELDT AF
SUSANNE THORBEEK**

I efteråret 1996 afholdt Kvinfo en konference og en række offentlige møder om Kvinder og Europa, alle meget vel betalt fra EU.

Det hæfte, der her omtales, er et af resultaterne heraf. De fleste af artiklerne er forkortede udgaver af oplæg til dette arrangement. Hvis hæftet ses som et element i en europæisk kvindeoffentlighed, så er det et temmelig skræmmende eksempel. Smukt trykt og designet på tykt papir med 17 ret korte artikler, hvoraf de tre er kritiske overfor EU og et par uvissse. Dette er så at sige præcis hvad modstandere af den Europæiske Union kan frygte at offentlighed i Europa bliver: dyr, vel designet og ensidig i sit indhold.

Det er næppe muligt i en kort anmeldelse at yde de enkelte, ofte interessante indlæg, retfærdighed. Jeg koncentrerer mig derfor i det følgende om en kort, generel omtale og dernæst en lidt mere specifik omtale af enkelte indlæg.

Hæftet er delt i fem afsnit: "Scenario", "Danske europabilleder", "Skandinaviske alternativer", "Europæiske visioner" og "Nødvendighed". De danske europabilleder er alle positive overfor EU, og de fleste er bygget over en kendt tankefigur: en kri-

tisk, til tider meget kritisk, forholde sig til hvad EU hidtil har bragt os og et stærkt håb om, at i fremtiden bliver det bedre. Denne figur er i et par af de senere indlæg fra den europæiske kvindelobby suppleret med moralske opsange til danske kvinder om, at de *bør* engagere sig i EUs kvindearbejde.

DISKUSSION?

Ved at sammenstille nogle af indlæggene på tværs af overskrifterne er det muligt at se en diskussion, særligt af ligestillingstiltag i EU. Elisabeth Møller Jensen er udelte begejstret for disse i sin indlende artikel. Drude Dahlerup advarer mod at "overlade" ligestilling til EU, både fordi en nylig dom har tolket ligestilling som uforenelig med positiv særbehandling af kvinder og fordi det indebærer, at vi overlader fortolkninger til EU-domstolen og hele spørgsmålet fjernes fra den offentlige debat. Agneta Stark sammenligner den indsats og de sanktioner, der anvendes, når ligestilling skal gennemføres, med de der anvendes, når det drejer sig om overholdelse af konkurrenceregler. Medens overtrædelse af sidstnævnte kan give betragtelige bøder, følges et 30 år gammelt bindende direktiv om ligestilling mellem mænd og kvinder stadig kun op med "hensstillinger". Mon miljøområdet ligner ligestillingsområdet i denne henseende?

Det ville have været spændende, hvis der havde været mere dialog mellem forfatterne og hvis dialogen fra konference og møder i højere grad havde været repræsenteret.

SCENARIER

En spændende analyse af de moderne samfund i Europa præsenteres af Laura Balbo, der i tre scenarier antyder forskellige udviklingsveje stærkt inspireret af A. Giddens arbejder. Hun viser hvilken betydende rolle kvinder spiller for sammenhængskraft og kontinuitet i samfundene, og hvilken rolle vi kan spille hvis refleksivitet og forhandlin-

ger bliver stadig mere dominerende træk. Det er ved læsningen lidt svært at se hvordan skift fra utopi, udviklingsmulighed og virkelighed foregår, men hendes arbejde er meget tankevækkende.

GLOBALISERING OG EU

Rosi Braidotto søger at forbinde ny feministisk videnskabsteori om "siteret" viden – at udgangspunkt og perspektiv for forskning gøres klart – med teorier om globalisering. De sidste indebærer efter hendes mening, at nationalstaterne helt enkelt dør bort, og det er denne vinkel hun bruger til at argumentere for EUs nødvendighed.

På et teoretisk niveau er der et besynderligt paradoks mellem en stigende globalisering, hvor økonomien i stadig højere grad binder kloden sammen med de fordele og farer dette globale marked indebærer og en videnskabsteori (ikke mindst feministisk), der fører til en stadig større vægt på det lokale, det situerede, studiet af det meget specifikke. Studier der dog gerne skulle føre frem til stadig situerede, men begrebsliggjorte og teoretiske analyser. Ret beset er det naturligvis netop globaliseringen – det relativt nye fænomen at folk fra andre dele af verden høres, også i det vestlige akademia – der sammen med kvindeforskere, de andre "outsiders within", har fremkladt dette videnskabssyn.

Teorier om globalisering er langt fra alle enige om, at nationalstater svinder bort, eroderes. Blandt andet er det jo al marked til trods stadig nationalstaterne, der har monopol på fysisk voldsanvendelse. Og er skabelsen af den Europæiske Union ikke et forsøg på at skabe en større nationalstat end de tidligere, snarere end den er et eksempel på bortdøen af staten? I 1972, med de dengang eksisterende europæiske institutioner, argumenterede mange af os for, at det fælles europæiske marked var hvoedformålet med EFG. I dag kan vi vel se, at det nok så meget har været opbygningen af institutioner, opbygningen af en politisk en-

hed med bureaukrati på sigt med fælles mønt og fælles militær, der er formålet. Et formål der netop legitimeres med markedets krav ganske vist, nødvendigheden af at styrke Europa overfor "tredielande".

Denne nye statsdannelse fremstilles da også hos Braidotti som den eneste mulighed for europæisk samarbejde – næppe et rimeligt argument. Kvindenetværk kan vel også etableres uden en fælles stat, og bliver da heldigvis etableret i mange sammenhænge, forskningsmæssige og andre. Også på andre felter er mellemstatsligt samarbejde muligt og nødvendigt – en ny, større og stærkere statsdannelse er ikke det eneste mulige svar på globalisering. At opbygge et Fort Europa, som EU også er, kan ikke være den eneste mulighed vi har.

Else Skjønberg fra Norge søger på de få sider at bygge en utopi op om samfund, der i langt højere grad er selvforsynende med små virksomheder, og primært samfund, der ikke har en ensidig økonomisk vækst som alfa og omega. Hendes utopi adskiller sig fra Balbos tredje scenario såvel som de fleste andre indlæg ved at tage den økonomiske vækst som udgangspunkt, men de er langt fra uforenelige.

Vi har brug for flere og mere visionære visioner end denne udgave af Kvindeoffentlighed i Europa åbner for.

*Susanne Thorbek
Dr. Phil.
Aalborg Universitet*

Dansk Sociologi

ANMELDELSE

Dansk Sociologi, nr. 3/7. årg.
– september 1996.

Udg. af Dansk Sociologiforening,
i samarbejde med redaktionen af Tendens.
135 sider

ANMELDT AF
RUDI RUSFORT KRAGH

Debatten om hvad en mand og en kvinde er, hvilken status kønnene har i samfundet og hvordan kønsrollerne burde være, er formentlig en del af det moderne samfund. Med mellemrum har denne debat været offentlig. Eksempelvis da kvindesagen kom på dagsordenen i 1870'erne, da forældremyndighedsloven blev diskuteret omkring 1920 og da Den ny Kvindebevægelse i slutningen af 1960'erne radikaliserede kvindesagen. Mens nogle kvinder begyndte at nydefinere sig, og forholdt sig aktivt til dobbeltidentiteten som husmoder og udarbejdende, fortsatte de fleste mænd stort set som om intet var ændret. Siden da er opmærksomheden på mændenes positioner steget.

I den offentlige debat kan det virke som om, at nogle mænd på grund af omstændighederne og nødvendighed forholder sig til både egne kønsroller og til hvordan kønsrollerne i samfundet skal forstås og forklares. Samtidig virker det i 90'erne som om, der er en større accept af kønsrelationernes kompleksitet, end der måske har været tidligere. Den megen offentlige opmærksomhed, nogle mænd har fået af repræsentanter fra begge køn, har fået *Dansk Sociologi* og redaktionen af det kul-

tursociologiske tidsskrift *Tendens*, til at lave et temanummer om "Mænd". Fem forskere tager temperaturen på mændene i form af fire artikler og en kronik.

For mange mænd er det at være 'en mand' noget selvfølgeligt og naturligt. Det har fået den tyske sociolog Michael Meuser til at stille forskellige grupper af mænd følgende spørgsmål: "Hvad betyder det at være en mand?". Og afhængig af hvem han spurgte, af vedkommendes sociale position, uddannelse og alder, fik han forskellige reaktioner og svar på det forholdsvis banale spørgsmål. Svarene afspejlede den sociale sammenhæng mændene er sammen med hinanden i og den individuelle/kollektive forståelse af, hvad en kvinde er. Meuser opererer i sin artikel med tre maskulinitets-typer. "Den traditionelle maskulinitet" er en ureflekteret position. Manden er en mand, sådan er det bare. Og mænd er sammen med mænd, ikke fordi de er mænd, men fordi det er hyggeligt. Gennem deres arbejde er disse mænd blevet konfronteret med ligestillingsdiskussionen, men de opfatter den sag som et problem kvinder har. Denne maskulinitet står i modsætning til en anden type maskulinitet, Meuser opererer med, nemlig "den permanent reflekterende mand". Denne gruppe mænd er bevidste om, at de er mænd, men er usikre på hvad begrebet indeholder. Disse mænd, der ofte er velorienteret i kvindelitteraturen, mener at kønsrollerne er socialiseret og derfor også kan forandre indhold. Endelig er der en tredje type maskulinitet, som består af mænd, der kæmper for at "generobere mandligheden", som de mener er gået tabt i det moderne projekt. Generobringen kan ske gennem aggressionsritualer, og de distancerer sig især eksplicit til de reflekterende mænd.

De forskellige mænds sprogliggjorte maskulinitets-forståelser er med andre ord i spil med hinanden. Meuser mener, at disse forskellige maskulinitetstyper er udviklet siden 1960'erne, hvor "den feministiske udfordring" betød, at mænd i almindelighed

blev nød til at forholde sig til, hvad køn betyder. Kultursociologen Henning Bech anslår i sin artikel et større kultur- og tidsperspektiv men tager også udgangspunkt i, hvordan mænd forholder sig til hinanden, specielt gennem de såkaldt "rigtige mænds blikke" og fascination af andre mænd i det moderne samfund. Bech's tese er, at mænd ikke bare er mænd, men er delt mellem to seksuelle orienteringer; enten mod kvinder eller mod andre mænd. I det moderne samfund er rigtige mænd heteroseksuelle. Men på trods af dette er Henning Bech's pointe, at selvom mænd lever sammen med kvinder, interesser kvinder ikke mænd! Mænd er i det skjulte optaget af andre mænd. Og denne interesse giver den kønsdelte sportskultur mændene mulighed for at dyrke. Henning Bech mener videre, at den mandlige længslen efter andre mænd gør, at de heteroseksuelle mænd, der opretholder det moderne samfunds idé om rigtige mænd, bevidst lader sig forføre af reklamefolk, der ikke i ringe grad er homoseksuelle, fordi de åbenlyst spiller på den mandlige krop og den mandlige længsel. Pointen med, at det er de usynlige homoseksuelle mænd, der styrer den synlige heteroseksuelle kultur, mener jeg er spændende. Men jeg mener, at det seksuelle overbetones, når de mandlige positioner reduceres til alene to kategorier.

Selvom feltet mandeforskning er en ret ung disciplin, er det allerede et omdiskuteret forskningsspørgsmål hvorvidt kvinder overhovedet kan forske i mænd som køn. Det spørgsmål har tidsskriftredaktionen valgt, bevidst eller ubevidst at tage positiv stilling til, ved at medbringe et bidrag fra en kvinde, Jette Hansen. Lad det være sagt med det samme. Jeg støtter, at kvinder kan forske i mænd som køn, men det skal samtidig gøres fordomsfrit og med respekt for den genstand, der forskes i. Derfor er jeg ikke enig med redaktionens valg af forfatter til et så væsentligt tema som den offentlige mandlighedsdebat i 90'erne. Gennem de sidste årtier har stadig flere mænd deltaget i den offentlige debat om mændenes adfærd,

roller og forventninger til det mandlige. Debatten kan ses i forlængelse af de samfundsforandringer, der iøvrigt er sket, og som har forandret kønnenes sociale positioner og dermed også skabt usikkerhed, tvivl og rådvildhed overfor, hvordan man som mand skal forholde sig til den nye situation. De mænd, der deltager aktivt i debatten, er ofte søgende og uafklarede, de prøver at finde et fodfæste og famler sig frem på gyngende grund. Måske kan det virke truende, det de gør, måske ender det galt, men jeg tror, de giver udtryk for en reel tvivl. Og ingen kender det rigtige svar. I denne offentlige debat har Jette Hansen engageret sig og taget politisk stilling til disse mænd. Hun er ikke enige i mændenes projekter. Jeg synes derfor, det er mere end vovet af redaktionen at bede en person, der er politisk uenig med disse mænd, foretage en videnskabeligt analyse af de selv samme mænd. Men det er jo redaktionens valg og ikke mit.

Jette Hansen ønsker at tegne et tidsbillede af kønsdebatten, og det er et godt udgangspunkt. Men hun er en blandt mange debattører, og jeg mener hun læser udviklingen for entydigt. I mandlighedsdebatten er der mange retninger, bare tænk på Michael Meusers tre maskulinitetstyper præsenteret ovenfor. At mændene ikke anvender samme midler i deres søgen efter nye maskuliniteter, viser tre vilkårlige eksempler på mandelitteratur, der er kommet i 1990'erne, Robert Bly's bog *Jern-Hans*, Martin Østergaard og Peter Øvig Knudsens bog *Sønner* og livsstilsbladet *Euroman*. Retningerne er flertydige og til tider selvmodsigende, og det gør en analyse meget mere kompliceret end den Jette Hansen fremstiller, hvor hun fanger og fastholder én strømning, nemlig – hvad jeg vil kalde – en konservativ retning. I stedet for at lave en nuanceret og mere virkelighedsnær analyse, lukker Jette Hansen med sine forenklinger og provokationer for videre debat, idet hun sætter kikerten for det blinde øje og ironiserer over det, hun tror, hun ser.

Industrialiseringen, urbaniseringen, de sociale forandringer og anklagerne mod mandesamfundet har været med til at skabe fænomenet "mænd i krise". Disse kriser har overvejende været forbundet med følelsesmæssige kriser enten som følge af opvækst med fraværende fædre eller identitetsproblemer som følge af nye kønsroller. Sociologerne Jørgen Elm Larsen og John Andersen har i deres artikel med kritiske øjne søgt at synliggøre hvilke konsekvenser nyfattigdommen spiller ikke bare for kvinder men også for nogle mænd. Deres pointe er, at mænd rammes anderledes end kvinder, når de mister den varige kontakt til arbejdsmarkedet i en endnu arbejdssmulig alder. Udover at blive ekskluderet fra arbejdsmarkedet, mister de ofte samtidig den kønsspecifikke lønarbejder/forsørgeridentitet, og ægteskabet opløses. Dette, synes jeg, er et nyt og spændende perspektiv på diskussionen om velfærdsstatens kriser og muligheder for reetablering. Larsen og Andersen efterlyser i deres artikel solidariske strategier for de marginaliserede mænd. Deres pointe er, at tages afsættet her, er det muligt at overskride de klassiske ligestillingsdiskussioner, der stadig tager afsæt i en samfundsmodel, der hører fortiden til. Men måske er problemets kerne igen den traditionelle maskulinitet og den forståelse af arbejdet og forsørgerrollens essentielle betydning for det at være mand (og kvinde). Tror mændene på denne idé om hvad en "rigtig mand" er, uden at kunne leve op til idéen i praksis, rammes de særlig hårdt i tilfælde af arbejdsløshed og social udstødelse.

Det er prisværdigt, at *Dansk Sociologi* og *Tendens* med dette tema-hæfte giver forskningen i mænd som køn plads. Indenfor det akademiske samfund er det en forholdsvis ny disciplin, både internationalt og i Danmark, som bestemt ikke er anerkendt eller accepteret i brede forskerkredse. I tidsskriftets kronik mener Lars Jalmert, at dette hænger sammen med den mandlige kønsforståelse der går ud på, at kønsdiskriminering er, når mænd udelukker kvinder.

Det betyder implicit, at mænd ikke kan udelukkes på grund af køn. Jalmerts pointe er, at mænd kan udelukke andre mænd fordi de er mænd. Denne udelukkelse overses så længe en dualistisk kønsstrategi fastholdes. Udover at bryde denne strategi arbejdes der indenfor mandeforskningen fra flere sider på at få udviklet teorier om, hvordan maskuliniteter kan forstås og forklares. *Dansk Sociologi/Tendens* temanummeret skal ses i forlængelse af dette.

Jette Hansen har fået det, feminismen har råbt på i de sidste årtier, nemlig mænd, der vil forholde sig aktivt til deres køn. Det

næste spørgsmål bliver nu at takle denne situation på en ordentlig måde, så der kommer det bedst mulige resultat. Det betyder, at de søgende mænd og mændene i krise skal tages alvorligt, og det er nødvendigt at især Mandeforskningen er med til at forholde sig til deres projekt. Men mandeforskningen skal ikke gøre dette alene, det er ikke et område mandeforskningen har patent på. Opgaven er større, den vedrører os alle.

Cand. scient.soc.

Rudi Rusfort Kragh

Profesjonalisering av veiledning: et virkemiddel for likestilling i kunnskapsutviklingen

ANMELDELSE

Sekretariatet for kvinneforskning

**Profesjonalisering av veiledning:
et virkemiddel for likestilling i
kunnskapsutviklingen.**

**Rapport fra et seminar på Bårdshaug
Herregård, 6. og 7. november 1995.**

Norges forskningsråd. Arbeidsnotat nr.
1/1996. 167 s.

ANMELDT AF

HANNE NEXØ JENSEN

Hvad er, og hvordan bør et ph.d. vejlederforhold være? Og hvilke praktiske konsekvenser bør man drage af den viden, vi i dag har om forholdet mellem kvinder og den akademiske kultur?

Det skulle et seminar i Norge give svar på. I rapporten er der divergerende meninger om, hvorvidt kvinder bruger længere tid og oftere falder fra undervejs i et "doktergradsforløb" end mænd. Eller om der er flere kvinder, der er hurtigere end mænd. Der er imidlertid enighed om, at vejledning er væsentlig og ikke mindst, at den kan forbedres. Det samme kan man uden blusel sige om ph.d.- og specialevejledning i Danmark.

Rapporten indeholder 15 oplæg under temaerne: "Vejledning i den akademiske kultur", "Køn og betingelser for læring", "Kvalitetssikring af vejlederfunktionen" og "Vejen videre". Titlen på rapporten sår ingen tvivl om, at én vej til ligestilling i academia går via profesjonalisering af ph.d. vejledningen. Mine forventninger til seminar-rapporten har derfor været at finde svar på, hvordan academia kan gennemføre ændringer og på samme tid undgå at reproducere regler og mønstre, der på forhånd uddefinerer det ene køn.

Lad mig afsløre konklusionen med det samme. Rapporten giver ikke et entydigt og umiddelbart handlingsorienteret svar på, hvordan et ændret vejlederforhold kan fremme ligestilling i academia. Der er ganske enkelt ikke ét svar, hvilket er det rapporten bedst dokumenterer. Manglen på data og viden om forløb giver fortsat grobund for myter og uenigheder. Rapportens styrke er, at så forskellige aspekter af ph.d. vejledningen bliver diskuteret. Vejledning er en ulige relation mellem to personer, mellem to roller og mellem køn, der udspiller sig inden for formelle strukturer og informelle kulturer lejet gennem århundreder og traditionelt domineret af mænd. Så hvad sker der, når kvinder kommer ind i academia? Det er ét væsentligt spørgsmål. Et andet spørgsmål er, hvad sker der med academia, når mange flere end før skal erhverve sig en ph.d. grad? En klarere sondring mellem de to spørgsmål igennem rapporten kunne have været ønskelig.

Indlæggen viser, at det er nødvendigt at medtænke betydningen af de skjulte kønsortende processer i academia. En norsk undersøgelse viser, at kvindelige ph.d. studerende synes at klare sig bedst i forskningsprojektgrupper, har det vanskeligere med individuelle projekter og er mere utilfredse med vejledningen end mandlige stipendiater (s. 95). Men reelt skorter det på konkrete forslag til at forebygge kønsortering alene.

Mange forhold omkring vejledning er ikke specifikt knyttet til køn, men til generelle, samfundsmæssige ændringer. De nordiske lande er i gang med en udbygning af ph.d. uddannelserne efter amerikansk forbillede, hvor mange flere end forskermiljøerne kan opsuge får en grad. Man bruger naturvidenskaberne som model for ph.d. vejledning, hvilket man kan diskutere det rimelige i. Det øgede optag af ph.d. studerende fordrer i sig selv en formalisering af vejledningen. Der er flere gode idéer i rapporten til, hvordan man kan forbedre vejledningsprocessen for både kvindelige og

mandlige ph.d. studerende. I en norsk undersøgelse af forskerrekrutter fremhæves, at *“et godt forhold til vejlederen er vigtigere end rekruttens og vejlederens køn.”* (s. 110). Og undersøgelsen giver ikke belæg for, at en bestemt kønssammensætning af vejleder-vejledte er bedre end andre.

Institutionerne kan formalisere rammerne for vejledningen, så den vejledte og vejlederen ved, hvilke krav de gensidigt kan stille over for hinanden. Det giver bedre retssikkerhed til de studerende og medvirker til at gøre begge parter ansvarlige for processen. Det foreslås at et vejledningsforløb, for at kunne udvikle sig til en konstruktiv dialog, indledes med klare aftaler om indhold og prioriteringer. Den professionelle vejleder skal kunne sit fag, kende til de nødvendige – og i situationen rigtige – pædagogiske teknikker og virkemidler samt have et bevidst og kritisk forhold til sine egne forudsætninger og begrænsninger som forsker.

Det bliver understreget, at vejledning er en proces, hvor behovene og dermed karakteren af vejledningen skifter undervejs. Skriftlighed fra den studerendes side er væsentligt, men også at vejlederen giver kærlig, kritisk og konstruktiv kritik, hvilket eksemplificeres gennem det at stille spørgsmål, som den studerende ikke nødvendigvis skal svare på i situationen men reflektere over i det videre forløb. Denne fremgangsmåde er den danske skrivepædagog Lotte Rienecker eksponent for. Målet er at fastholde og styrke kandidatens udvikling af en selvstændig, faglig identitet.

En øget formalisering af ph.d. uddannelsen i form af deltagelse i bestemte kurser og seminarer sikrer, at alle får samme formelle tilbud. Men dermed kanalisere og strukturerer man kreativitet ind i kendte udtryksformer og tankemønstre, hvilket blokerer for nyskabelse (s. 27). Vi må ikke glemme, at forskning skal være lystbetonet, at man skal have rum til at være kreativ, søgende og prøvende for derigennem at kunne skabe nyt. Al for megen formalisering fører til

infantilisering, hvor barnet tages i hånden og føres ad den sikre, men måske også kedelige, vej til målet – den færdige afhandling. Det gælder i sagens natur både kvinder og mænd (s. 25-38).

På Institutt for Sosiologi ved Universitetet i Oslo har man gode erfaringer med en forskningskonsulenttjeneste. En instans som både vejledere og vejlede kan henvende sig til, når der er problemer, og som arrangerer seminarer og kurser. På universitetet i Uppsala har man et lederprogram for kvinder men også et succesfyldt mentorprogram, hvor man sætter kvinder sammen med mentorer fra andre fagområder. Jeg er interesseret i at vide, om det er mentorskabet som sådan, der er det vigtigste resultat eller det faktum, at man gør meget ud af at få "føllene" til at udgøre et netværk. Sidstnævnte er vigtigt og forudsætter ikke nødvendigvis en mentorordning.

Man kan som vejleder, uanset niveau, få inspiration og stof til eftertanke ved at læse rapporten. Man kan som håndværker lære sig og udvikle teknikker og virkemidler. Ph.d. studerende kan få inspiration og læse sig til, at mange problemer ikke er unikke.

De er – om ikke universelle – så enten knyttet til tolkningerne af kønnet eller til de eksisterende strukturer og traditioner, der udgør rammerne for ph.d. forløbet.

Der mangler mere viden om, hvad der sker i Danmark omkring køn og akademia. Man overser måske, at kvinder og mænd er interesseret i forskellige emner og vinklinger, men også at kvinder og mænd oplever arbejdspladskulturer forskelligt, hvorfor kvinder måske ikke kun bliver valgt fra af akademia, men måske også selv vælger akademias individualistiske, "ukultur" fra (s. 159). Dermed er det ikke gjort med forandringer af vejledningen. Danske tal og norske for den sags skyld peger i retning af, at flere kvinder får en ph.d. grad. Men en øgning af antallet af kvindelige forskere er dermed ikke sikret. Kvinderne skal videre i systemet og det synes stadig at gå meget trægt.

*Hanne Nexø Jensen
Adjunkt, ph.d.
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet*